

Төрөмырзаев Т.Т.

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖАРАНДЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК-УКУКТУК
СТАТУСУНУН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕМЕСИ**

Төрөмырзаев Т.Т.

**ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ КОНСТИТУЦИОННО - ПРАВОВОГО
СТАТУСА ГРАЖДАНИНА В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ**

T.T. Toromyrzaev

**THE THEORETICAL JUSTIFICATION OF CONSTITUTIONAL - LEGAL STATUS
OF A CITIZEN OF THE KYRGYZ REPUBLIC**

УДК: 342.53 (575.2) (04)

Кыргыз коомчулугунда инсандын абалы, анын укуктары, эркиндиктери менен менен милдеттери Кыргыз Республикасынын негизги мыйзамынын ченемдери менен жөнгө салынат. Бул укуктарды ишке ашыруу демократиялык мамлекеттин өзөгүн түзүп, аталган институттардын өнүгүү деңгээли мамлекеттеги көптөгөн экономикалык жана социалдык абалга көз каранды болот.

Бул макалада Кыргыз Республикасында жарандардын укуктары менен эркиндиктерин коргоого өзгөчө көңүл бурулат жана эл аралык укукта жарандык деген сөз кандай колдушу каралат. Улут юридикалык түшүнүгү жарандык түшүнүгүнөн айырмалаганы да каралып кетет.

Негизги сөздөр: конституция, жарандык, укук, концепция, улут, мыйзам.

В кыргызском обществе положение личности, его права, свободы и обязанности регламентируются нормами и основного закона Кыргызской Республики. Реализация этих прав составляет смысл демократического государства, конечно же степень развитости этого института зависит от многих экономических и социальных положений в государстве.

В этой статье рассматривается категория правовых аспектов понятий правового статуса граждан Кыргызской Республики, теоретическое обоснование которой нельзя изучить без юридического признака, свойства и содержания данных прав.

Ключевые слова: Конституция, гражданство, право, концепция, национальность, закон.

In Kyrgyz society status of the individual, his rights, freedoms and obligations are governed by the rules of the basic law of the Kyrgyz Republic. The implementation of these rights is the meaning of a democratic state, of course, the degree of development of this institution depends on many economic and social situation in the state.

This article discusses the legal aspects of the category of concepts of the legal status of citizens of the Kyrgyz Republic, the theoretical foundation which can not study without a legal characteristic, properties and rights of the content data.

Key words: Constitution, citizenship, right, concept, ethnicity, law.

Аристотель жарандыкты “башкарып жаткан эки жакта тең үлүшү жана башкарган” деп жазган, жарандык укуктары жана эркиндиктери бар статустун айрым формасын берет. Бүтүндөй тарых аралыгында жарандык адилеттүүлүккө, демократияга, эркиндикке болгон күчтүү этикалык белгини сактап, адамдын жүрүм-туруму коомдо “жакшы жаран” деген түшү-

нүккө ылайык келиш керек деп келген. Юриспруденцияда жарандыктын жалпы аныктамасы төмөнкүдөй колдонулат: жарандык – бул укуктар менен эркиндиктердин топтому, алар инсанга саясий коомдун, ошондой эле жарандык, саясий, социалдык-экономикалык укуктардын жана милдеттердин мүчөсү катары тийиштүү болот. Учурда жарандыктын аныктамасы окумуштуулар арасында талаш-тартыш маселе жаратканга карабастан терминдерде же мамилелер менен жүрүм-турумда берилиши мүмкүн. Жарандык жаран менен мамлекеттин ортосундагы мамилелерди, ошондой эле биздин демократиялык системанын саясий жана экономикалык процесстерин, институттарын, мыйзамдарын, укуктары менен эркиндиктерин жарандар тарабынан түшүнүү зарылчылыгын жазып чыгат. Акыркы мезгилде, бул термин жарандардын, коомчулуктардын (глобалдуу менен жергиликтүү) ортосундагы мамилелерди жана биздин көптөгөн бирдейлигибизди жазып берүүдө.

Жүрүм-турум жактан алгандагы жоопкерчиликти жазып берүү үчүн колдонулган жарандык, мисалы, жамааттык жарандык, экологиялык жарандык, керектөөчүлөрдүн жарандыгы.

Жарандык – бул биздин жашообузду бардык аспектилерин камтып, ар бирибиздин ортобузда түзүлгөн мамиле. Жарандыктын аспектилери – бул ыктыярдуу ишмердүүлүккө келүүдөн баштап экономикалык мүмкүнчүлүк менен маданий алмашуу аркылуу социалдык изоляцияга алып келип, биздин жашообузду бардык чөйрөсүнө таасир этүү. Бул 21-кылымдагы өтө оор маселелердин бири катары каралат.

21-кылымдын жарандары үчүн бар болгон өтө маанилүү жашоо көндүмдөрү болот: мисалы, сурооталап, анализ, түшүнүү, баалуулуктар, мамилелер, чагылдыруу, ой-пикирди калыптандыруу, талкуулоо, жамааттык иш, коммуникация көндүмдөрү, жарандык жигердүүлүк. Жарандык жигердүүлүк – бул акыркы он жыл аралыгында кеңири колдонулуп жаткан термин. Термин кеңири күндөлүк ой-жүгүртүүнү көрсөтөт, ал учурдагы дүйнөдө жаран – бардык курактагы бардык жарандар – жигердүү ролду ойношу жана коомдун коомдук жана жарандык жашоосунда катышы керек дегенди түшүндүрөт. Жарандардын катышуусу эки багытта жазылышы мүмкүн:

Тик катышуу – саясий процесстерде жана институттарда катышуу (жарандык жигердүүлүк);

Түз катышуу – коомчонун деңгээлинде (жарандык катышуу).

“Жарандык жигердүүлүк”, катышуу жана ыктыярдуулук заманбап концепциясын жылдыруу, эреже катары, өкмөт жана башка мамлекеттик органдар тарабынан пайдалуу ыкма катары каралууда:

1) Өкүлдү жана коомдун демократияга катышуусун чындоо үчүн;

2) Жарандык коомдун институттарын жана процесстерин жандандыруу муктаждыгын канааттандыруу үчүн.

Жарандык ишке катышкандардын көпчүлүгү “негизделген жарандык же натыйжалуу жарандык” деген терминге артыкчылык беришет, анткени алар жаран менен байланышкан укуктар менен милдеттердин негизги өз ара мамилелерин түшүнүү даражасын түшүндүрүшөт.

Жарандык институту 1990-жылкы сунуштардын негизинде 1992-жылы түзүлгөн. Жарандык маселелер боюнча парламенттик комиссиянын бардык партиялары жарандыктын кеңири аныктамаларына кызыкдар. Институттун негизги функциялары жарандыктын татаал маселелерин изилдөө жана дебаттардын жардамы менен коомдун көйгөйлөрүн чечүү. 1990-жылкы Жарандык маселелер боюнча биринчи бүткүл партиялык парламенттик комиссия катары институтту түзүү мезгилинен бери коом чукул өзгөргөн. Технология жана коммуникация жаатындагы мурун болуп көрбөгөн жетишкендиктер, глобализациянын кесепеттери жумуш ордун, үйдү жана коомдук мейкиндикти адамдардын ортосунда өз ара аракеттениүүсүнө алып келген. Бул өзгөртүүлөр менен мүмкүнчүлүктөр түзүлсө да, ошол эле мезгилде төмөнкүдөй көйгөйлөрдү да түзгөн:

Глобалдык жана жергиликтүү деңгээлде каардуу экономикалык көйгөйлөр;

Сайсий көйгөйлөр, саясатчыларга карата чукул кыскартуулар жана сайсий процесс.

Ушул он жылдыктын башында Жарандык институту өзгөрүп жаткан мезгилге тиешесе бар жүрүм-турумдун жана өз ара мамиле түзүүнүн жаңы эрежелерин түзүшүбүз жана биз бул өзгөрүүлөргө 21-кылымдын жараны катары кантип катышып жатабыз, канчалык өзүбүздү жоопкерчиликтүү алып жүрөбүз деген жаңы ой жүгүртүүбүз керек деп айтып келишкен. 21-кылымдагы жарандыктын жаңы концепцияларын иштеп чыгуу Институттун негизги максаты болуп саналат. Бул деген жаран менен мамлекеттин, жаран менен экономиканын, жаран менен коомдун, жаран менен жарандын ортосунда өзгөрүп жаткан мамилелерди түшүнүүнү билдирет. Албетте улут бардык саясий укуктарды ишке ашыруу үчүн өтө маанилүү негиз болот, бирок башкаруунун мамлекеттик формасында өзүнүн укуктарын толук ишке ашыруу үчүн жетиштүү шарт болуп бербейт. Улут толук жарандыкка ээ болуу үчүн талап кылынат, ал эми айрым адамдар жарандыкка толук жарандык жок ээ болушат. Бардык

укуктарды жокко чыгарган адамды экинчи сортогу жаран деп аташат. Улут менен жарандыктын ортосунда тарыхый жактан калыптанган олуттуу айырмачылык бар, ал жаран кызмат адамдарын шайлоого жана шайланууга укуктуу дегенден турат. Бул толук жарандыктын айырмачылыгы байыркы мезгилге негизделет. Өткөн кылымдарга чейин адамдарды жарандыктан ар кандай негиз менен ажыратып келишкен, мисалы мындай негизге жынысы, социалдык абалы, этностук таандыгы, динге болгон мамилеси жана себептер кирген. Буга карабастан алар өзүнүн өкмөтү менен учурдагы жарандык түшүнүгүнө жакын келген укуктук байланышты түзүшкөн.

Америкада жарандык жөнүндө мыйзам АКШда бири-биринен алыс жайгашкан аймакта төрөлгөн бир нече адамды АКШнын жарандары катары аныкташат, бирок жаран болбойт. Жарандык жөнүндө Британиялык мыйзам британиялык жарандын 6 классын аныктайт, анын ичинде “британиялык жаран” өзүнчө класс (ал Бириккен Королдугунда жашоо укугуна ээ). Ушундай эле жарандык жөнүндө мыйзам Кытай Эл Республикасында да бар, тактап айтканда Тайванда улут статусу үй чарбасын каттабаган КЭРде улуту бар адамдарга кирет, бирок Тайванга кирүү же жашоо укугу жок болуп, ал жердеги жарандык укуктар менен милдеттер үчүн ылайык келишпейт. Мексикадагы, Колумбиядагы жана башка Латын Америкасынын өлкөлөрүндө жарандык жөнүндө мыйзам боюнча жарандар 18 жашка чыкмайынча жаран боло алышпайт.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын экинчи бөлүгү адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин камтыйт. Бул укуктар мамлекеттин негизги мыйзамдарынын ченемдеринде, ошондой эле эл аралык укуктун ченемдеринде, ошону менен катар Адамдын укуктарынын жалпы декларациясынын преамбуласында жөнгө салынышы бул укуктар демократиялык мамлекетте негизги критерийлердин бири деп тааныт.

Ушуга байланыштуу атайын адабиятта конституциялык укуктар адам укуктарынын түрү катары айрым учурда каралат [1,133-135]. Бирок ал конституцияга киргизилген адам укуктары өзүнүн юридикалык табиятын жоготуп, маңызы боюнча жарандын конституциялык укуктары болуп калат дегенге негизделген башка көз-карашта бар, мындай учурда алар “эл аралык стандарттарга ылайык келбеши” мүмкүн [2,27-32].

Көрүп тургандай, бул көйгөйгө болгон мамиледеги айырмачылыктар “адамдын укугу” жана “жарандын укугу” деген түшүнүктөрдүн катнашына байланышкан. Е.А. Лукашева төмөнкүдөй жазган: “мамлекеттик-уюшкандык чөйрөлөрдө адам мамлекеттин мыйзамдары менен аныкталган белгилүү укуктук статусу бар жаран катары “чыгат” [3,27] “Адам” [4,6] жана “жаран” түшүнүктөрүн колдонуу индивиддердин өз ара байланышын чагылдырат, биринчи учурда эл аралык коомчулук менен улуттук жарандык коомдун ортосундагы, экинчи учурда мамлекеттин [5,19] ортосундагы. Андыктан жаран-

дын укугунун көлөмү жагынан караганда, адамдын укугуна караганда кеңири болот, бирок адам эксаймактуулукка ээ. Бирок көпчүлүк учурда жарандын укугун, алардын мамлекет тарабынан корголушунун анык мүмкүнчүлүктөрү менен байланыштырат, башкача айтканда “жарандын укуктары” мамлекет тарабынан таанылган жана анын коргоосуна алынган [6,19] адам укуктарынын ортомчу формасы катары чыгат. Ф.М. Рудинскийдин пикири боюнча жарандын укуктары (адамдын укуктарынан айырмаланып) – бул “мамлекет индивиддерге камсыз кылып бере турган анын мүмкүнчүлүктөрү”.

Адамдын укуктарын жана жарандын укуктарын категория (алар көпчүлүк негиз боюнча айырмаланат) катары окшоштурбай, демократиялык мамлекетте жарандын укуктары көпчүлүк учурда адамдын укуктарына ылайык келет деп эсептөө керек. Укуктар жөнүндө эл аралык актыларда бекитилген адамдын укуктарын колдонууга Кыргыз Республикасынын Конституциясына киргизүү, мамлекет аларды жүзөгө ашырууга кепилдик бергенин күбөлөндүрүп турат. Мындай учурда адамдын укуктары менен жарандын конституциялык укуктары жакын болот. Башкача айтканда, теориялык жактан алар бирдей эмес, бирок конкреттүү мамлекетке карата колдонулган алар бирдей болушу мүмкүн. Демек демократиялык мамлекет деп анын аймагында жайгашкан индивиддерге берилген укуктар адам укуктарынын эл аралык стандартына ылайык келсе таанылат.

Корутунду. Демек, адам укуктарын изилдөө милдеттүү түрдө жарандын укуктары менен байланышта болот, көрсөтүлгөн түшүнүктөрдү анализ-

дөөдө ушул байланышты негизге алуу керек. Биздин мезгилде аталган бөлүнүү өзүнүн маанисин жоготот, анткени адамдын тубаса укуктары бардык өнүккөн демократиялуу мамлекеттер тарабынан таанылып, бир эле мезгилде жарандын укуктары катары чыгат. Менин пикирим боюнча бул көз-караш негиздүү болуп саналат жана “негизги укуктар жана эркиндиктер” деген терминди конституциялык укуктарга жана эркиндиктерге карата колдонуу учурдагы укук түшүнүүгө, ошондой эле кыргыз укук системасында негизги эл аралык-укуктук ченемдери конституциялык принциптерге ылайык келет.

Адабияттар:

1. Права человека: Учебник. - С. 133-135.
2. Рудинский Ф.М. Гражданские права человека и личные конституционные права гражданина. - М., 2004. - С. 27-32.
3. Гражданское общество, правовое государство и право // Вопросы философии. - 2002. - №1. - С. 27.
4. “Адам” түшүнүгү ар бир индивидди, анын кайсы бир саясий бирдейликке таандыгын карабастан укуктук субъективдүүлүккө ээ болгон адам баласынын өкүлү катары мүнөздөйт. “Ар бир адам кайсы гана жерде болбосун анын укуктук субъективдүүлүгүн таанууга укуктуу” (Адам укуктарынын жалпы декларациясынын 6-статьясы).
5. Глухарева Л.И. Права человека в современном мире (социально-философские основы и государственно-правовое регулирование). - М., 2003. - С. 19.
6. Эбзеев Б.С. Конституция. Демократия. Права человека. - М.: Черкесск, 1992. - С.118-120.

Рецензент: к.ю.н., доцент Аманалиев У.